

FILOSOFINIS LIETUVOS JĖZUITŲ ĮDIRBIS APŠVIETOS EPOCHOJE: CICERONO IR SENEKOS VERTIMAI

DALIUS VILIŪNAS

Įvadas. Straipsnis skirtas gilesniam Lietuvos jėzuitų intelektualinės veiklos istorijos pažinimui, būtent vienam jos aspektui XVIII a. antroje pusėje. Šis periodas, kaip žinoma, sutapo su Apšvietos kultūrinės-pasaulėžiūrinės epochos sklaida. Rūpimas aspektas apibrėžtinai taip: jėzuitų indėlis į Lietuvos filosofiją Apšvietos epochoje.

Įvairių sričių Lietuvos ir Lenkijos istoriografijose jėzuitų santykis su Apšvieta (ir šios epochos raiškos būdais – pastoracija, edukacija, mokslu, etika, estetika, taip pat filosofija, etc.) vertintas nevienareikšmiškai. Tendencingo „antijėzuitinio stereotipo“ genezė yra pelniusi rimtų tyrinėjimų¹, o nuo fundamentalaus Stanisławo Bednarskio darbo² apie Jėzaus Draugijos prisikėlimą iš intelektualinio nuosmūkio nėra abejojama, kad ši vienuolija prieš kasaciją 1773 m. vėl buvo kultūrinės, dvasinės veiklos priešakyje. Pastarųjų dešimtmečių Liudwiko Piechniko ir kitų istorikų darbai³ „juodosios jėzuitų legendos“ temą, regis, yra užbaigę.

Vis dėlto faktai liudytų, kad dvasinio gyvenimo lyderystė XVIII a. iš jėzuitų rankų Abiejų Tautų Respublikoje (ATR) ir Lietuvos Didžiojoje Ku-

¹ Stanisław Janeczek, „O stereotypie szkoły jezuickiej: Uwagi komparatystyczne“, in: *Christo Redemptore: Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Jerzego Misiurka*, Lublin: Wydawnictwo Gaudium, 2001, p. 363–384; Janusz Tazbir, „Literatura antyjezuicka w Polsce“, in: *Jezuici a kultura polska*, redaktor Ludwik Grzebien, Kraków: WAM, 1993, p. 311–333; Stanisław Salmonowicz, „Szkoły jezuickie a gimnazja akademickie w Prusach Królewskich XVII–XVIII wieku. Próba porównania“, in: *Rocznik Gdański*, Gdańsk, 1987, t. 47 (1), p. 152–153.

² Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce: Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933.

³ Ludwik Piechnik, „Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku“, in: *Roczniki Humanistyczne*, Lublin, 1977, t. 25 (2), p. 31–63; Ludwik Piechnik, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 4: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej, 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990; Jan Poplatek, *Komisja Edukacji Narodowej: Udział byłych jezuitów w pracach Komisji Edukacji Narodowej*, Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy, 1974; *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce: Wybór artykułów*, Kraków: WAM, 1994.

nigaikštystėje (LDK) tikrai išsprūdo. Dėl to kaltas ne tik panaikinimas, po kurio jos nariai veikė jau tik kaip „eksjėzuitai“ ir savo vardu nebegalėjo organizuoti naujų viešojo gyvenimo iniciatyvų⁴. Neginčijama išskili, lenkų istoriografijoje plačiai nagrinėta aplinkybė – pijorų ordino pradėta ir įgyvendinta modernizacinė švietimo ir ugdymo reforma (siejama su jos „kalviu“ Stanisławu Konarskiu), teikusi gaires žymiosios Tautinės Edukacinės Komisijos veiklai. Visuotinai sutariama, kad Lietuvos ir Lenkijos intelektiniame gyvenime XVIII a. antroje pusėje pijorai, vadinti „mokytojų ordinu“, dominavo – tai *locus communis* ATR istoriografijose⁵. Kai kuriose svarbiose Apšvietos dvasinio gyvenimo sferose, antai filosofijoje, Lietuvos jėzuitų pėdsakas apskritai nėra išvelgiamas. Paskutinis žymesnis Vilniaus jėzuitas filosofas esą buvo Antonijus Adamas Skorulskis (1715–1777), beje, *Alma Mater Vilnensis* rektorius⁶. Nors ir atstovavęs greitam naujųjų amžių filosofijos ir gamtos mokslų recepcijos proveržiui (pastarojo aplinkybės nagrinėtos 1933 m. Bednarskio veikale), jis, rašęs lotyniškai, švietėjams nepriskiriamas. Nuomonei, kad XVIII a. jėzuitai vien tik „pureno dirvą“ Apšvietai, bet patys šiai formacijai nepriklausė (ir jai savęs nepriskyrė), atstovavo Romanas Plečkaitis⁷. Gaji tyrimais giliau negrįsta nuomonė, kad Tautinei Edukacinei Komisijai filosofiją pašalinus iš studijų programų, ši „mokslų motina“ kelis dešimtmečius Lietuvoje apskritai apmirė, jos nebebuvo⁸.

Šio straipsnio tikslas – kvestionuoti įvardytą nuomonių ir tyrimų situaciją bei atskleisti iki šiol ignoruotą filosofinio jėzuitų indėlio nišą mūsų „modernybės slenksčio“⁹ epochoje.

⁴ Šiame straipsnyje ordino kasacijos 1773 m. faktas nelaikomas cezūra, „imamas į skliaustus“, suponuojant, kad aptariamų personų (vertėjų) kultūrinė-filosofinė orientacija ir veiklos programa susiformavo iki šios datos ir buvo atstovaujama bei tęsiama po jos.

⁵ Pvz., *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, pod redakcją Ireny Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa–Kraków: Polska Akademia Nauk, 1993.

⁶ Pagrindinis jo veikalas – platų tuometinių modernių filosofinių recepcijų spektrą aprėpiantis vadovėlis *Commentariolum philosophiae logicae scilicet, metaphysicae, physicae generalis et particularis*, Vilnae: Typis S. R. M. Academiae, 1755.

⁷ Romanas Plečkaitis, „Vilniaus universitetas ir Apšvietos epochos pradžia (1750–1773)“, in: *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 355–395.

⁸ Plg. Tomas Kačerauskas, „Antikos mintis Lietuvoje: toli ir arti“, in: *Filosofija. Sociologija*, Vilnius, 2011, t. 22 (3), p. 252.

⁹ Ši metafora – lenkų literatūrologės Teresos Kostkiewiczowos sintezės antraštėje: *Oświecenie – próg naszej współczesności* (Warszawa, 1994).

Apšvietos filosofijos LDK personalijos ir prieskyros. Siekiant įvardyti tikslo, iš pradžių būtina bent punktyriškai nubrėžti Apšvietos epochos filosofijos Lietuvoje eskizą, kurio prielaidas teikia ligšioliniai tyrimai. Jie reziumuotini dvejomis lentelėmis¹⁰:

1 lentelė. Apšvietos epochos (XVIII a. antra pusė) filosofai Lietuvoje¹¹

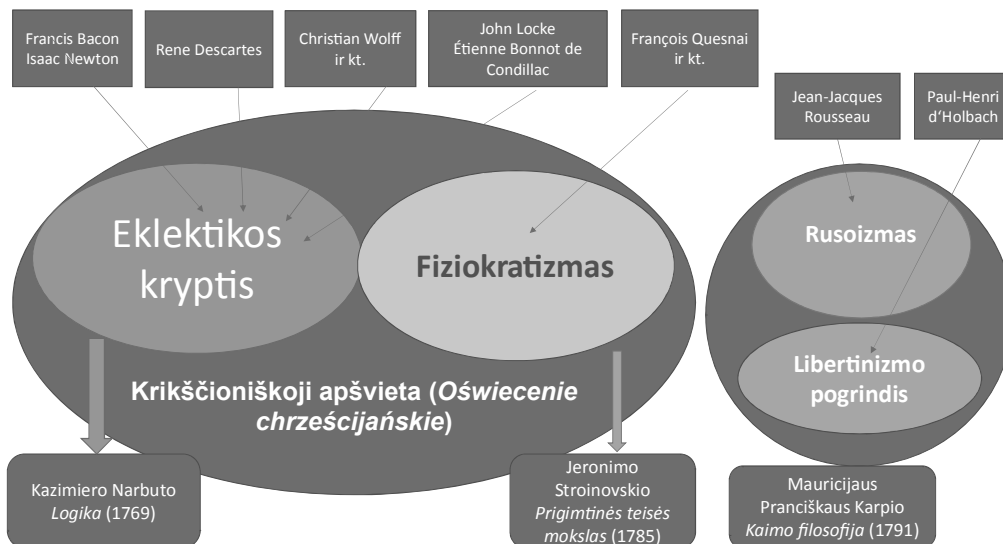
Pijorai	Misionieriai	Pasauliečiai
1. Kazimieras Narbutas (<i>Kazimierz Narbutt</i>) – volfianizmas, eklektizmas, logika, antropologija.	1. Vilhelmas Kalinskis (<i>Gwilhelm Kaliński</i>) – fiziokratizmas, bendrieji Apšvietos postulatai.	1. Joachimas Liutauras Chreptavičius (<i>Joachim Litawor Chreptowicz</i>) – fiziokratizmas.
2. Jeronimas Stroinovskis (<i>Hieronim Stroynowski</i>) – fiziokratizmo sistema; prigimtinės teisės teorija.	2. Tomas Husaževskis (<i>Tomasz Husarzewski</i>) – Apšvietos istorikos pradininkas.	2. Mauricijus Pranciškus Karpis (<i>Maurycy Franciszek Karp</i>) – rusozizmas, libertinizmas, sentimentalizmas.
3. Juzefas Konstantinas Boguslavskis (<i>Józef Konstanty Bogusławski</i>) – teisės filosofija, fiziokratizmas.	3. Mykolas Pranciškus Karpavičius (<i>Michał Francizek Karpowicz</i>) – fiziokratizmas, bendrieji Apšvietos postulatai.	
4. Filipas Nerėjus Golianskis (<i>Filip Nereusz Golański</i>) – eklektinė estetikos teorija, klasicizmas.		

Apšvietos epochos filosofija Lietuvoje (atstovauta nuo XVIII a. septinto dešimtmečio) iki šiol buvo suvokiama kaip: 1) vokiečių racionalisto Christiano Wolffo recepcija, kalbant apie ontologiją; 2) fiziokratizmo doktrinos recepcija teisės ir socialinėje filosofijoje; 3) Johno Locke'o ir Étienne'o Bonnot de Condillaco empirizmo bei sensualizmo recepcija, kalbant apie pažinimo

¹⁰ Lietuvos Apšvietos filosofijos „kanono“ nustatymą lėmė du kriterijai: 1) autoriai tyrinėtojų yra pripažinti ir įvardyti būtent kaip LDK filosofai (Narbutas, Karpavičius, Chreptavičius, Stroinovskis, Karpis); 2) jų tekstai siekė conceptualinį-argumentacinį lygmenį, būdingą šiandien „filosofinei literatūrai“ priskiriamiems svarstymams. Pagrindą bibliografinėms paieškoms teikė katalogas *XVIII a. Lietuvos knygos lenkų kalba: Kontrolinis sąrašas* (sudarė Marija Ivanovič, Karina Basiul, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2015). Pateiktame sąrašo potencialiai galėtų būti LDK maršalas Ignatas Potockis, istorikas Adamas Naruševičius, politikas Michałas Wielhorskis, kiti iškilūs Apšvietos autoriai. Tačiau dabar jie LDK kultūrinio paveldo „dalybose“ priskiriami Lenkijai; jie spausdinosi ne Vilniuje, buvo inspiruojami Lenkijos kultūros centrų.

¹¹ Įvardytų autorių veikalų kopijos pasiekiamos internete (visų pirma – svetainėje polona.pl).

teoriją ir logiką; 4) mokslo filosofija skolinosi dekartiškąją metodologiją. Visi autoriai, dar pridurtina (5), atstovavo eudaimonistinei etikai ir klasicizmo estetikai (Mauricijus Pranciškus Karpis – sentimentalizmo estetikai). Naujų ir naujausių Vakarų minties recepcijų konglomeratas įtapo į vadinamąją „Krikščioniškąją / Katalikiškąją Apšvietą“ – nuosaikią, programiškai eklektinę „sveikojo proto“ filosofijos atmainą (ji Lenkijoje yra pelniusi kapitalinių Stanisławo Janeczeko tyrimų¹²), nekvestionavusią, kad pasaulio fizinės ir moralinės tvarkos pamatas yra Dievas. Pastaruoju metu dar nustatytos Jeano-Jacques Rousseau ir prancūzų laisvamanių – barono d’Holbacho, Denis Diderot, Jacqueso-André Naigeono recepcijos¹³.

1 schema. Apšvietos filosofijos Lietuvoje stovyklų aproksimacija¹⁴

¹² Stanisław Janeczek, *Oświecenie chrześcijańskie: Z dziejów polskiej kultury filozoficznej*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL, 1994; Stanisław Janeczek, „Rola Oświecenia Chrześcijańskiego w kulturze wieku XVIII”, in: *Kultura i wartości*, Lublin, 2015, Nr. 15, p. 10–48.

¹³ Dalius Viliūnas, „Barono d’Holbacho pėdsakai Lietuvoje: Libertiniški LDK pabaigos kontekstai”, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 74, p. 6–16; Dalius Viliūnas, „D’Holbachas XVIII a. Lietuvoje: Libertiniškos pasaulėžiūros aspektai”, in: *Logos*, Vilnius, 2013, Nr. 76, p. 24–36; Dalius Viliūnas, „Filosofas laisvamanis”, in: Dalius Viliūnas, Vygandas Aleksandravičius, *Jeanas-Jacques’as Rousseau ir Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2016, p. 186–199.

¹⁴ Schema sudaryta remiantis Janeczeko, Tunaičio, Plečkaičio ir Viliūno tyrimais bei Lenkijos filosofijos istorijos sintezėmis.

Lentelėje Nr. 1 išvardintoje lietuvių filosofų draugijoje tik trys autoriai, visi pijorai, parašė akademinį standartų filosofinio pobūdžio vadovėlius. Kazimieras Narbutas parašė etapinės reikšmės logikos vadovėlį, Jeronimas Stroinovskis – išplėtotą prigimtinės teisės, Filipas Nerėjus Golianskis – kompiliacinę estetikos vadovėlį. Visi kiti spausdino brošiūras, atstovavo pamokslijos ir publicistikos žanrams; jų filosofinių pažiūrų kontūrai distiliuojami dar iš akademinų programų ir prakalbų, kitų pragmatinių diskursų, pavyzdžiui, seimo kalbų. Tikrai reprezentatyviais pripažįstami Narbuto ir Stroinovskio akademiniai traktatai, kurie iš tiesų buvo dešimtmečiais Vilniuje ir kitur Lietuvoje studijuojami. Abu jie, išversti į lietuvių kalbą, pelnė ir šiuolaikinius mokslinius leidimus¹⁵, lenkų ir lietuvių mokslininkų tyrinėjimus.

Vertimai – Lietuvos filosofinės kultūros recepcijos šaltinis. Reprezentatyvi imtis. „Lietuvos filosofijos istorija pristatoma kaip viduramžiais, Renesanso laikotarpiu, naujaisiais amžiais bei XX a. sukurtų filosofijos teorijų recepcija ir Lietuvoje kurtos filosofijos indėlis į visuotinį filosofijos paveldą“¹⁶, – šis Plečkaičio, labiausiai nusipelnusio aptariamai tyrimų sričiai, apibrėžimas nėra kvestionuotas ir laikytinas kanoniniu. Nors filosofijos recepcijos teorija neblogai išplėtotą¹⁷, tačiau pastebima, kad praktinis jos taikymas turi spragų. Čia vis dėlto, vengdami prarasti tyrimo ribas, nesiūlytume filosofijos recepcijų ieškoti ne filosofiniuose tekstuose ir artefaktuose¹⁸.

¹⁵ Kazimieras Narbutas, *Raštai*, vertė Romanas Plečkaitis, Vilnius: Mintis, 1986; Jeronimas Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, vertė Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

¹⁶ Romanas Plečkaitis, *Lietuvos filosofijos istorija*, t. I: *Viduramžiai. Renesansas. Naujieji amžiai*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2004, p. 14.

¹⁷ Pvz., Jan Garewicz, „Kilka uwag o badaniu recepcji filozofii“, in: *Wybrane zagadnienia z historii filozofii polskiej na tle filozoficznej umysłowości europejskiej: Materiały ogólnopolskiego zjazdu filozoficznego*, praca zbiorowa pod redakcją Jana Legowicza, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, p. 103–107; Barbara Skarga, „Recepcija ir kartojimas“, in: Barbara Skarga, *Istoriškumo ribos*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Mintis, p. 70–84; Romanas Plečkaitis, *op. cit.*

¹⁸ Pvz., Arūno Sverdiolo nuomone, „Lietuvos filosofijos istorikų dar nepalietas laukas – filosofija pamoksluose, postilėse ir katekizmuose. Romanui Plečkaičiui, parašiusiam solidžią senosios Lietuvos filosofijos istoriją, tai nerūpėjo, jis nagrinėjo tik akademinę filosofiją – paskaitų kursus, disertacijas ir traktatus“ (Arūnas Sverdiolas, Rec.: Dainora Pociūtė, *Nematomos tikrovės šviesa: Reformacijos Lietuvoje asmenybės ir idėjos*, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2017, t. 19, p. 320).

Mūsų nuomone, tiek Lietuvos, tiek ir Lenkijos filosofinės kultūros tyrinėtojų svarstymuose iš esmės ignoruojamas svarbus šios kultūros aspektas – filosofijos darbų vertimai į nacionalines kalbas. Sunku nuginčyti, kad nutinka, jog intelektualinę krašto ar kultūrinio centro būklę konkrečiu metu reprezentuoja ne vietinių autorių kūryba (pagal Plečkaičio apibrėžimą – „indėlis į visuotinį filosofinį paveldą“), o betarpiškai skolinti, tiesiogiai recipuoti tekstai, pavyzdžiui, lotynų ar prancūzų kalba. Antai XVIII a. antroje pusėje Lietuvoje, kaip rodo mokyklinės ataskaitos, funkcionalesnis buvo ne lenkiškas Narbuto logikos vadovėlis (1769), o prancūziškas Condillaco sensualistinės logikos-psichologijos darbas (1778)¹⁹, į lenkų kalbą Vilniuje išverstas tik 1802 m. (ir pelnęs dar du pakartotinius leidimus). Tas pat pasakytina ir apie vertimus – esama atvejų, kai būtent jie reprezentuoja realiąsias filosofines bendrijos preferencijas²⁰. Galima teigti, kad tai normali, net standartinė filosofinės kultūros gyvavimo būklė, toli gražu nesvetima ir mūsų dienų Lietuvai.

Vertėjų į lenkų kalbą (t. y. nacionalinę kultūros ir viešojo gyvenimo kalbą) įdirbio reikšmę Apšvietos epochoje ignoruoti neįmanoma: be jo nesuvalkiama pati epochos specifika ATR. „Noras versti šviesių ir garsių pasaulyje rašytojų veikalus teikia garbę ne tik vertėjui, bet ir tautai, kurioje ji gyvena“²¹, – teigė amžininkai. Vertimo darbas vadintas „išganingu“, „paslauga visuotiniam gėriui“, „pasišventimu tarnaujant tautai“, „darbu palikuonims“ ir panašiai. Lenkų istoriografijos klasika tapę tyrimai teigia, kad vertėjo rangas niekad nebuvo toks aukštas kaip Apšvietos kultūrinėje savimonėje²².

Kokie užsienio filosofų vertimai buvo spausdinami Lietuvos spaustuvėse? Be abejo, jų neaplenkė europinė galofilijos banga – daug versta iš

¹⁹ Stanisław Janeczek, „Jeszcze raz o dydaktyce logiki w oświacie Komisji Edukacji Narodowej: Ujęcie É. B. de Condillaca a przepisy i praktyka szkolna“, in: *W kierunku filozofii klasycznej: inspiracje i kontynuacje: Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Edwardowi Nieznańskiemu*, redaktorze Jan Krokos, Kordula Świętorzecka, Roman Tomanek, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2008, p. 471–483.

²⁰ Pvz., rekordinis Friedricho Schlegelio *Gyvenimo filosofijos* (Vilnius, 1840) vertimo prenumeratorių kiekis rodytų, kad Lietuvos visuomenę domino būtent šis romantinės krypties autorius (Adomo Mickevičiaus kūrybos prenumerata buvo apie tris kartus mažesnė); plg. Dalius Viliūnas, „Užmirštieji Lietuvos romantizmo teoretikai: kun. Ignatas Dembinskis“, in: *Problemos*, Vilnius, 2021, t. 100, p. 25–26.

²¹ *Głos Jasnie Wielmoznego J. P. M. F. Karpia posła Żmudzkiego na sessyi seymowej dnia 24 stycznia roku 1791 miany.*

²² Jadwiga Ziętarska, *Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1969.

prancūzų kalbos. Tačiau Vilniui, kaip ir kitiems ATR kultūros centrams, būdingas paradoksas, į kurį jau yra atkreipę dėmesį kultūros, literatūros tyrinėtojai²³. Būtent versti ir leisti ne pagrindiniai epochos „vėliavnešiai“, radikalūs *liumjerai* – libertinai, ateistai, deistai, skeptikai (net ne nuosaikesni jų epigonai), o jų „refutacijos“ – atmetimai; pastaraisiais vertimais rūpinosi konservatyvusis dvasiškijos sparnas. Šis specifinis reiškinys nusipelno atskiro tyrimo; beje, šios rūšies spaudiniai ir pasmerkimai iš ambonų galėjo tik skatinti domėjimąsi prancūziškais libertinų filosofijos originalais²⁴, kurių apykaita amžininkų yra gausiai paliudyta²⁵. Būta ir vietinės, neverstinės antilibertiniškos refutacinės kūrybos: kurioziškas atvejis – opusas, raginantis nesimokyti prancūzų kalbos, kuria sklinda nuodinga filosofija²⁶. Leista užsienio moralistika, priklausiusi Apšvietos paribiui.

Šiame tyrime apsiribotina intuityvia hipoteze, kad refutacijų, filosofinės moralistikos, parapijų kunigams parankių žinytų (tokių kaip François-Xaviero Fellerio *Filosofinis katekizmas* ar Claude'o-François Nonnotte'o *Filosofinis religijos žodynas*²⁷) leidiniai, vertimai iš prancūzų kalbos buvo jei ne chaotiškas, tai bent jau spontaniškas procesas, tolygiai intensyvėjantis kylant vidurinėsios ir smulkiosios bajorijos mobilumui, raštingumui ir tolydžio didėjant pačios leidybos mastams.

Vis dėlto tuometiniame literatūros sraute buvo vienas išskirtinis reiškinys. Atskiro įvykio statusą pelno Antikos vertimai: 1) tai prilygintina

²³ Jerzy Snopek, *Objawienie i oświecenie: Z dziejów libertynizmu w Polsce*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986; Jadwiga Ziętarska, *op. cit.*

²⁴ Zofia Sinko, „Sztuka przekładu w poglądach literackich polskiego Oświecenia“, in: *Pamiętnik Literacki*, Wrocław, 1970, t. 61 (2), p. 473.

²⁵ Pvz., apie „prancūzų raštininkų makliorstvas“ ir „Voltero tarnų“, kurie „sumanė prieš Dievą tauzyti“, antplūdį rašė Motiejus Valančius *Žemaičių vyskupystėje* (Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1972, p. 394–395).

²⁶ Michał Kadłubowski, *Filozofia nowa w samym przekładaniu obcych xiążek na polski język, xiędzu plebanowi nieznosna, parafianom szkodliwa*, W Grodnie: w drukarni Jego Królewskiey Mci, 1787, [4], 35 p.

²⁷ François-Xavier Feller, *Katechizm filozoficzny, czyli Zbior dowodow służących na obronę wiary chrześcianskiey przeciwko nieprzyjaciołom jey: dzieło pożyteczne dla tych, którzy chcą unikąć zarazy od niedowiarków teraznieyszzych; a mianowicie dla duchownych, którym z obowiązku należy drogi skład wiary s. w całości dochować [...] przez x. Th. Waluszewicza filoz. doktora, plebana poszwitniskiego*, W Wilnie: w druk. Krolewskiey przy Akademii, 1784; Claude-François Nonnotte, *Dikcyonarz filozoficzny religii: w którym gruntuja się wszystkie Wiary Świętey artykuły lżone od niewiernych, i odpowiada się na wszystkie ich zarzuty [...] przez J. X. Tadeusza Brzozowskiego, professor ięzyka francuskiego w szkołach minkich wytłumaczony*, W Wilnie: w drukarni J. K. Mci przy Akademii, 1782.

proveržiui – nieko panašaus anksčiau nebuvo; 2) Antikos autoriai buvo dažniausiai verčiami autoriai; 3) versti solidūs, filosofinį svorį turėję autoriai – klasikai; 4) jų vertėjai buvo iškilios asmenybės, pirmaeiliai epochos veikėjai; 5) Antikos leidyba turėjo projekto, programinės užduoties pobūdį; 6) ji turėjo akademinį pobūdį, atitiko mokslinių veikalų leidybos standartus. Nauja Antikos filosofijos – pirmiausia stoicizmo tiesioginė recepcija – neabejotinas faktas. Dera tik užsiminti, kad šis faktas bent jau Lietuvos filosofijos istorijos interpretavimuose yra ignoruotas, net recenzuojamuose akademinuose leidiniuose tvirtinant jokiais tyrimais nepagrįstus teiginius apie „beprecedentinę filosofijos nuopuolį“ Antikos naujos recepcijos kontekste²⁸.

Konstatavus, kad vertimai į lenkų kalbą sudarė aktualią, gyvą filosofinės kultūros dalį, kyla klausimas apie proporcijas: koks yra tiesioginių recepcijų, perteiktų vertimais, santykis su santykinai originalia, vietine filosofine raštija (kurios autoriai ir priklausomybės įvardytos aukščiau pateiktose lentelėse)? Keldami šį klausimą, reprezentatyvia imtimi čia laikome Antikos vertimus.

Abiejų įvardytų reprezentatyvių Apšvietos veikalų (Narbuto 1769, 1775, 1782, 1791 m. ir Stroinovskio 1785, 1791 m. leidimai) bendra apimtis – 1174 puslapiai. Tuo tarpu 1759–1792 m. įvairiose Vilniaus, retsykiais Nesvyžiaus spaustuvėse buvo išleisti 27 Antikos autorių veikalų vertimai į lenkų kalbą, kurių bendra apimtis – apie 7500 puslapių. Kokie autoriai? Be Kvintilijano teismo kalbų, moralizuojančių istorikų Liucijaus Anėjaus Floro ir Gajaus Saliustijaus Krispo, taip pat trijų šv. Augustino leidinių (visi jie priskirtini filosofinei kultūrai) – tai Marko Tulijaus Cicerono ir Liucijaus Anėjaus Senekos autorystės leidiniai. Lenkų kalba buvo paskelbtos 11 Cicerono ir 9 Senekos knygos, įskaičiuojant pakartotinius leidinius – iš viso 5942 puslapiai. Pastarųjų filosofų publikacijos, skaičiuojant leidinius, maždaug dvigubai viršijo vietinės Krikščioniškosios apšvietos filosofinės kūrybos leidybą, kuriai

²⁸ „Apšvietos laikotarpis Lietuvoje, kaip ir kitur Europoje, pasižymėjo atogrąža į antikos kultūrą architektūroje (L. Stuoka-Gucevičius), dailėje (P. Smuglevičius), drabužių madoje. Tačiau šią susidomėjimo antikos paveldu bangą lydėjo beprecedentis filosofijos puolimas, kurio pasekmė – Edukacinės komisijos uždarytas Filosofijos fakultetas Vilniaus universitete. Viena, už tai buvo atsakingas pats Filosofijos fakultetas, kuriame, įsivyravus tomizmui ir antikos minties interpretacijos deficito sąlygoms, jau ilgus dešimtmečius nesiplėtojo filosofinė kūrybingos polemikos mintis. Kita, filosofų kalvės uždarymas, nukreiptas prieš „nenaudingas“ filosofines spekuliacijas [...]“ (Tomas Kačerauskas, „Antikos mintis Lietuvoje: toli ir arti“, in: *Filosofija. Sociologija*, Vilnius, 2011, t. 22 (3), p. 252).

atstovavo lentelėje Nr. 1 išvardyti dvasininkai ir du pasauliečiai. Minėtus reprezentatyviusios „originalius“, t. y. Vilniaus pijorų kūrinius (Narbuto ir Stroinovskio vadovėlius), kaip regime, pranoko, skaičiuojant puslapius, daugiau nei 6 kartus.

Net keturiais atvejais Cicerono ir Senekos vertimai susilaukė pakartotinių leidinių, o tai liudija apie neabejotiną jų paklausą, autorių populiarumą. Nebūtų tikslu teigti, kad šis realus mūsų filosofinės kultūros faktas, daugiau nei tikėtina, daręs įtaką bendrajam intelektualiniam šalies tonusui, tyrinėtojų liko nepastebėtas. Į Antikos paveldo leidybą atkreiptas dėmesys bendrųjų LDK raštijos tyrinėjimų kontekstuose. Konstatuota, kad Seneka yra antroje vietoje po Cicerono tarp Antikos autorių pagal publikacijų, leistų XVI–XVIII a. LDK; taikliai pastebėta, kad XVIII a. Cicerono ir Senekos vertimai sutapo su švietėjų įsitraukimu į klasikos paveldo sklaidą nacionalinėmis kalbomis²⁹.

Istorikų apskaičiuota, kad XVIII a. antroje pusėje ATR buvo išversti 26 Antikos autoriai (6 jų iš senosios graikų kalbos)³⁰. Vis dėlto Lietuvos kultūros istorijoje Cicerono ir Senekos recepcija Apšvietos epochoje liko plačiau neinterpretuota, nesieta su Lietuvos aktualijomis, apsiribojant tik nuorodomis į pastangas gerinti lotynų kalbos dėstymą³¹; vertimai nesieta su konkrečios konfesinės, politinės ar pasaulėžiūrinės terpės iniciatyva. Tad esti erdvės žengti naują tiriamąjį žingsnį, pradedant šio fenomeno aiškinimui reiškingų aplinkybių ir detalių įvardijimu, toliau – aptariant pagrindinių vertėjų personalijas, filosofines pažiūras ir galiausiai keliant platesnes kultūros istorijos hipotezes – kuo Ciceronas ir Seneka buvo svarbūs LDK saulėlydžio epochoje, kokių jų minties turinių aktualizacija galėjo skatinti ar žadinti socialinį ir politinį vyksmą?

²⁹ Jadvyga Tijūnėlytė, „M. T. Cicerono veikalų leidimas XVI–XVIII a. Lietuvoje“, in: *Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai*, Vilnius, 1967, t. 6, p. 137–145; Eugenija Ulčinaitė, „Antikos autoriai XVI–XVIII a. Lietuvoje“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis*, Vilnius, 1993, p. 75–91.

³⁰ „Antyk“, in: *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, redaktor Teresa Kostkiewiczowa, Wrocław–Kraków–Gdańsk: Ossolineum, 1977, p. 19.

³¹ Pvz., konstatavus, kad „[d]augiausia M. T. Cicerono raštų Lietuvoje buvo išleista XVIII a.“, daryta menkai informatyvi kategoriška išvada, kad „[š]iame amžiuje M. T. Cicerono veikalų taip daug buvo leidžiama, be abejonės, dėl to, kad universiteto dėstytojai lotynų kalbos dėstymui kėlė didelius reikalavimus“ (Jadvyga Tijūnėlytė, *op. cit.*, p. 140).

2 lentelė. Cicerono ir Senekos vertimai Lietuvoje Apšvietos epochoje

	Metai	Autorius	Veikalas	Vertėjas	Dedikuota/ Rėmėjas	Spaustuvė	Psl.
1	1761	Ciceronas	M. Tulii Ciceroni epistolae ad familiares collectae proe superiore Ordine infimae classis grammaticae. [Dvikalbis leidimas]		Radvilos	Nesvyžiaus jėzuitų kolegijos spaustuvė	330
2	1763	Ciceronas	Nauka O Krasomowstwie z Książ M. T. Cicerona Dla [...] Aloizego Oginskiego Kasztelanica Witebs[kiego] [...] Na Polski ięzyk Wytlumaczona.	Juzefas Bareika	Ignacas Oginskis, Elena Oginskienė	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	208
3	1766	Ciceronas	Marka Tulliusza Cicerona Księgi o starosci z łacinskiego na polski z pilnoscia przelozone i wydane przez Bieniasza Budnego.	Bieniaszas Budny	Kazimieras Naruševičius Adomui Čartoryskiui	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	42
4	1766	Ciceronas	Marka Tulliusa Cycerona o powinnościach wszec stanów ludzi księgi troje przez S. Koszutskiego przełożone y przypiskami objaśnione. Na ostatku przydane są tegoz Cycerona księgi o starości przełożone przez B. Budnego.	Stanisławas Koszutskis ir Beniaszas Budny	Kazimieras Naruševičius Adomui Čartoryskiui	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	278
5	1770	Ciceronas	Mowy za Sextem Rosciuszem Ameryńskim, za ustawą Maniliusza, za Milonem i za Deiotarem. [Dvikalbis leidimas]			Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	262

6	1770	Ciceronas	Orationes. Mowy Cyclerona. [Dvikalbis leidimas]	Julijonas Siemaška (1739–1773)	Aleksandras Mykolas Sapiega	Vilniaus pajorų kolegijos spaustuvė	579
7	1771	Seneka	Luciusza Anneusza Seneki O Krótkości Życia; O życiu Szczęśliwym; O Opatrzności; O Pokoju Duszy; O stałości Mądrogo: Ksiąg Pięcioro.	Dovydas Pilkauskas	Ignotui Tadui Dombrowskiui	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	413
8	1772	Seneka	O dobrodzieystwach ksiąg siedmiuro.	Łukaszas Górnickis (1527–1603)	Tadas Oginskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	576
9	1775	Seneka	O Łaskawosci i Gniewie.	Dovydas Pilkauskas	Povilas Ksaveras Bžostovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	389
10	1777	Ciceronas	Mowy [pakartotinis 1770 m. leidimas].	Julijonas Siemaška	Aleksandras Mykolas Sapiega	Vilniaus pajorų kolegijos spaustuvė	292
11	1778	Ciceronas	Mowy M. T. Cyclerona na oyczysty język przez x. Adama Tołoczkę scholarum piarum.	Adomas Toločka		Vilniaus pajorų kolegijos spaustuvė	341
12	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 1.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	385
13	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 2.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	456
14	1781	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 3.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	448

15	1782	Seneka	O Łaskawosci i Gniewie ksiąg dwojcie. [2 leidimas]	Dovydas Pilkauskas		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	411
16	1782	Seneka	Lucyusza Anneusza Seneki Listy do Luciliusza. T. 4.	Dovydas Pilkauskas	Karalius Stanislovas Augustas Poniatovskis	Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	256
17	1783	Ciceronas	Mowy Marka Tulliusza Cyserona Na Oczysty Język Przez X. Adama Tołoczkę Scholarum Piarum Przełożone. T. 2.	Adomas Toločka		Vilniaus pijorų kolegijos spaustuvė	246
18	1783	Ciceronas	Nauka o Krasomowstwie z Ksiąg M. T. Cicerona Wy tłumaczona Przez X. Jozefa Boreyko Soc: Jesu Nauczyciela Sztuki Krasomówskiey In Collegio Nobilium Societatis Jesu w Wilnie. [Pakartotinis leidimas]	Juzefas Bareika		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	192
19	1784	Ciceronas	Mowa Cicerona Za Marcellem Miana W Senacie Rzym skim / Przełożona Na Język Oczysty Przez Uczniów Literatury w Szkole Główney W. X. L. Roku 1784.	Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiosios mokyklos studentai		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	49
20	1792	Seneka	Luciusza Anneusza Seneki O Krótkości Życia; O życiu Szczęśliwym; O Opatrzności; O Pokoju Duszy; O stałości Mądrego. [Pakartotinis leidimas]	Dovydas Pilkauskas		Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė	404

Kiltų abejonių, ar Cicerono retoriniai veikalai priskirtini filosofijai – juk egzistuoja filosofinių jo raštų *sensu stricto* kanonas. Vis dėlto gintina pažiūra, kad ir pirmieji priklauso filosofinei kultūrai; retorika, būdama specifiniu intelektiniu *homo politicus* ir *homo dialecticus* gebėjimu, įjungtina, sekant Aristoteliu, į filosofijos aprėptį. Juolab respublikonizmo teorinius turinius implikuojanti Cicerono retorika: jo paties nuomone, retorika be filosofijos valstybei nenaudinga ir *vice versum* – tokia pati ir filosofija be retorikos. Kultivuojama Cicerono retorika – neskiriama ATR ir LDK filosofinės kultūros dalis.

Svarbus pateiktai lentelei komentaras: tai būtent XVIII a. antros pusės, t. y. Apšvietos reiškiny – iki amžiaus vidurio, baroko epochoje Seneka ir Ciceronas (nei kiti Antikos filosofai) Lietuvoje nebuvo nei versti, nei leisti lotynų kalba (nors visada priklausė Respublikos kultūros aktyvui, buvo gerai žinomi, cituojami). Ciceronas verstas ir leistas Renesanse, Vilniuje, vadinamojoje Aukso amžiaus epochoje, XVI a. pabaigoje. Antra, pastebėtina, kad ATR kultūros aukso amžius parūpo ir sutelktinėmis pastangomis Apšvietoje buvo aktualizuos, tiesiog metodiškai kuriant tautinės kultūros tęstinumo vaizdinį. Šis reiškiny yra aptartas lenkų, mažiau LDK kultūros istorijos tyrinėjimų horizontuose. Kad ir faktografinė dalis – Vilniuje buvo išleistas, pavyzdžiui, ne tik iškiliausio lenkų Renesanso teoretiko Andrzejus Frycziaus Modrzewskio (1503–1572) monumentalaus politinės filosofijos veikalo vertimas iš lotynų kalbos³², bet ir gražintas senasis įdirbis, andai vėl gręžiantis į Romos respublikonizmo filosofiją. Kaip matome, Vilniuje 1766–1782 m. pakartoti Stanisławo Koszutskio (?–1559), Bieniaszo Budno (?–1624), vertusių Ciceroną (leista Vilniuje, Jano Karcano spaustuvėje 1583, 1595, 1606 m.), ir Lukasz Górnickio (1527–1603), vertusio Seneką (leista Krokovuje 1593 m.), darbai.

Taigi konstatuojame išskirtinį, daugiaplanį Apšvietos periodo fenomeną. ATR Apšvietos antikofilijos reiškiny, kaip užsiminta, yra pelnęs gausių tyrinėjimų, kolektyvinių monografijų³³. Pastebėta, kad į Antiką Apšvieta gręžėsi sąmoningai, aiškiai reflektuodama šios atogrąžos reikšmę. Iliustratyvi citata iš įtakingiausio Lenkijos ir Lietuvos periodinio leidinio *Monitor*

³² Andrzej Frycza Modrzewskiego *O Poprawie Rzeczypospolitey Księgi Czwoře: Pierwsze o Obyczajach, Drugie o Statucie, Trzecie o Woynie, Czwarte o Szkole [...] przez Cypryana Bazylika z Łacinskigo na Polski przetłumaczone*, W Wilnie: w drukarni J. K. Mci y Rzeczypospolitey XX Scholarum Piarum Roku 1770, 576 p.

³³ P.vz., *Antyk oświeconych: Studia i rozprawy o miejscu starożytności w kulturze polskiej XVIII wieku*, pod redakcją Tomasza Chachulskiego, Warszawa: Polska Akademia Nauk, 2012.

(1765–1785): „Kas jų [Antikos autorių, – D. V.] nežino [...], negali būti iš tiesų nuodugiai išsimokslinęs. Blogai elgiasi tie, kurie nusigręžę nuo tų Pasaulio mokytojų, mūsų jaunimą gundo vien tik prancūzų ar kitos tautos autorių skaitymu. [...] Grynesnis ir sveikesnis vanduo yra pačiame šaltinyje, nei upeliuose, iš jo tekančiuose“³⁴.

Kas buvo švietėjai, užsimoję atverti Cicerono ir Senekos stoicizmo „išsimokslinimo gryną ir sveiką“ versmę Lietuvos sostinėje? Šiuo atveju akivaizdus jėzuitų bendradarbiavimas (o gal kūrybinė konkurencija) su pijorais.

Pijorų „mokytojų ordino“ vaidmuo akivaizdus – ¼ aptariamų vertimų išėjo jų spaustuvėje. Per Lietuvos pijorų ciceronianą, trukusią 13 metų (1770–1783), išleisti 5 leidiniai, kiek didesniu mastu priskirtini retorikai, nei filosofijai; didaktinę jų paskirtį liudija tiesioginės nuorodos („kilmingojo jaunimo naudai“), paraleliniai tekstai lotynų kalba ir pakartotiniai (besimokančių kartoms reikalingi) leidimai. Žinomos dviejų pijorų, Cicerono kalbų vertėjų, pavardės: Adomas Toločka (Adam Tołoczko, 1728–1793) ir Julijanas Siemaška (Julian Siemaszko, 1739–1773), kurio leidinius mecenavo Aleksandras Mykolas Sapiega. Šių asmenų darbas buvo suderintas – abu autoriai tuo pačiu metu vertė skirtingus kūrinius, tačiau, panašu, nekoordinuotas su jėzuitais: Toločka 1770 m. vertė „Kalbą prieš Katiliną“ ir „Kalbą už Marką Marcelą“, nepaisydamas, kad jos abi prieš septynis metus (1763) jau buvo išverstos ir paskelbtos Varšuvoje Vilniaus jėzuitų auklėtinio jėzuito Ignaco Nagurczewskio.

Užmirštasis jėzuitų įdirbis – Cicerono ir Senekos vertimai. Jėzuitai pirmieji XVIII a. Lietuvoje inicijavo mokykloms skirtą Cicerono leidybą. Ne tik inicijavo, bet ir visokeriopai šį klasiką aktualizavo, adaptavo (apie tai – toliau). LDK jėzuitų provincijoje pradėta nuo masyvaus, daugiau kaip 1500 p. apimties rinktinių kalbų tritomio *Commentarius In Selectas M. T. Ciceronis Orationes. Ad usum Scholarum Societatis Jesu. Post editiones Germanicas in Litvania* – Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje 1754–1756 m. Ten pat 1755 m. išleistas ir laiškų rinkinys: *M. Tullii Ciceronis Epistolarum a doctis viris ad usum studiosae iuventutis selectarum. Libri IV. Vilnae, typ. Acad. S. I., 1755* (142 p.). Po dvikalbio 1761 m. Nesvyžiaus leidinio *M. Tullii Ciceroni epistolarum ad familiares collectae proe superiore Ordine infimae classis grammaticae* įvyko lūžis: Ciceronas pradėtas nuosekliai versti į lenkų kalbą. Intriguoja šio

³⁴ *Monitor*, 1767, Nr. 84; cit. iš: Gabriela Pianko, „Rola czasopism z okresu Oświecenia w propagowaniu studiów nad antykiem“, in: *Meander: Miesięcznik poświęcony kulturze świata starożytnego*, Warszawa, 1962, Nr. 9, p. 430–431.

pokyčio data. Esminio Apšvietos ideologijos proveržio pradžia sutartinai datuojama nuo 1764 m., nuo „apšviestojo“ karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio valdymo pradžios: vienas esminių šios ideologijos komponentų buvo klasikinės retorikos paradigma (pirmiausia ciceronianizmu) grįstas bendrinės norminės lenkų kalbos kūrimas.

Kaip matome, kiek anksčiau, dar Saksų epochoje, Lietuvos jėzuitų židinyje pribrendo vertimo į „tautinę kalbą“ reikšmė: Vilniuje buvo parengtas ir 1763 m. išleistas svarbus Cicerono retorikos veikalas, skirtas akademinėms reikmėms, – *Iškalbos mokslas (Nauka o krasomowstwie z Książ M. T. Cycerona*. Tai buvo vadinamasis retorinis (t. y. nepažodinis) *Partitiones oratoriae* vertimas, papildytas dideliu filosofiniu-pedagoginiu paties vertėjo priedu (p. 97–169)³⁵. Pirmąjį knygos leidimą mecenavo Aloizijus Oginskis, dedikuota buvo Ignacui ir Helenai Oginskiams. Tad tenka pripažinti precedentą, kad Vilniaus jėzuitai ir didikai aplenkė karaliaus reformą, *de facto* tapdami Apšvietos iniciatoriais Lietuvoje. Idėja paankstinti Apšvietos epochą (pasiremiant aptariamo leidinio faktu) priklauso Lietuvos estetikos istorijos tyrinėtojiui Gyčiui Vaitkūnui, kuris atkreipė dėmesį, kad Cicerono vertėjas, „Lietuvos kultūros mįslinga figūra“³⁶ jėzuitas Juzefas Bareika (Józef / Jozephus Boreyko, 1729–1765) jau 1763 m. vienareikšmiškai atstovavo švietėjiškam racionalistiniam klasicizmui. Tuo metu Vilniuje dar viešpatavo barokas – kūrybinį pakilimą išgyveno architektas Jonas Kristupas Glaubicas, darbavosi Simonas Čechavičius, Antanas Grušeckis.

Ciceronininkas Juzefas Bareika. Iš tiesų Bareikos pažiūros, kurios nėra tyrinėtos (Vaitkūnui sutelkus dėmesį į estetikos problematiką³⁷), nusipelnė rekonstrukcijos, juolab kad jau pusšimtį metų tebesitęsiant diskusijoms apie Apšvietos periodizaciją, jos pirmtakus ir „tikruosius“ pradininkus³⁸.

³⁵ Prieiga internetu: <https://polona.pl/item/nauka-o-krasomowstwie-z-ksiag-m-t-cicero-na-dla-aloizego-oginskiego-kasztelanica,ODc0NDU5MDY/6/#info:metadata>, (2022-05-05). Originalus tekstas trijų dalių: „Nuomonė apie iškalbos [būtinybę] lenkų jaunimui“, „Kokia yra iškalbos meno vertė?“, „Kodėl lenkams tas mokslas reikalingas?“ (*Zdanie o krasnomowstwie dla polskiej młodzi; Naprzód jaka uest zacność sztuki krasnomówskiej? Powtóre Jakie są sposoby nabyćia oney? Nakoniec jako Polakom ta umiejętność potrzebna?*).

³⁶ Gytis Vaitkūnas, „Juozapas Bareika“, in: Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija: Apšvietos epocha*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, p. 74.

³⁷ *Ibid.*, p. 75–84.

³⁸ Nuolat atnaujinamų diskusijų (leidinyje *Wiek Oświecenia* ir kt.) pradininkas – Juliusz Nowakas-Dłużewskis; žr. jo „Periodyzacja polskiego Oświecenia“, in: *Przegląd Humanistyczny*, Warszawa, 1960, Nr. 3 (18), p. 109–122.

Bareikos biografija taip pat domėtasi menkai³⁹. Jis gimė ir mirė Vilniuje; jėzuitams priklausė nuo 1744 m.; apie 10 metų dėstė retoriką Lietuvos jėzuitų provincijos kolegijose iki mirties 1765 m. Daugiametė specializacija (ordine esant rotacijos praktikai) liudytų neeilinius dėstomos srities gabumus. Buvo Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijos (*Collegium Nobilium*) studijų prefektas, taigi jo veikla sietina pirmiausia su Vilniaus kultūriniu židiniu; tiesa, Bednarskis jį mini greta žymiųjų Stanisławo Jaworskio ir Stanisławo Konarskio kaip nuoseklų jėzuitų naujosios (t. y. reformų) dvasios reiškėją, kuri būdinga visai ATR⁴⁰.

Bareikos manifeste, paskelbtame kaip Cicerono vertimo priedas, reiškiamas natūralizmas – apeliacijų į Dievą nėra. Ižvelgtina empiristinė pažinimo teorija ir racionalistinė pedagogika: teigiamas proto, galinčio atskleisti tikruosius gamtos dėsnius, lavinimo prioritetas. Tiesa, racionalizmas švelninamas sentimentalistinio voliuntarizmo elementais: Bareika aukštai vertino valios, jausmų ir širdies galias. Sąmoningai atmetė sistemas, turinčias rigoristinių taisyklių rinkinius – tai jau būdinga prancūziškajai Apšvietai. Formulavo progresyvistinę („pažangos“) asmens, valstybės ir žmonijos raidos viziją, akcentavo pilietinį-politinį pradą, kuris legitimizuoja visapusiškus ir nuolatinio lavinimosi imperatyvus. Bareika ciceroniškai teigė, kad „deramas žmogiškumas“ (*należyta ludzkość*) – esminis asmens kilnumo garantas, kartu stodamas jau į modernaus egalitarizmo šalininkų gretą. Su pietetu gręžėsi į žymiuosius Lenkijos Renesanso humanistus (Łukaszą Górnickį, Stanisławą Orzechowskią, etc.), atstovaudamas kultūrinio tęstinumo ir progreso idėjai. Cicerono vertimo priede yra net ir kalbos filosofijos eskizas: kalba traktuojama kaip antrasis (drauge su protu) esminis žmogaus atributas: ji esanti intelekto pagrindas. Filosofija *sensu largo* tapatinama su logine kalbos struktūra: išvystyta, kultivuota (*polerowana*) filosofija viešojoje praktikoje yra retorika. Ciceroniškai retorika siejama su valstybės ir politikos teorija: laisva tauta turi būti iškalbinga (ir *vice versum*); iškalba palaiko mūsų valstybės laisves ir teises. Visuomeninis-valstybinis nuosmukis tapatinamas su viešos kalbos destrukcija. ATR regima per respublikoniškos Antikos prizmę, pabrėžiant, kad laisvė priklauso nuo seimelių, privatus gyvenimas – nuo teismų, visuotinis gėris – nuo Senato tarybos ir Seimo. Nuo suklestėjusios iškalbos visose valdžios grandyse priklausys mūsų valsty-

³⁹ Stanisław Bednarski T. J., „Boreyko Jozef“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków: Polska Akademia Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1936, p. 325.

⁴⁰ Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, p. 244.

bės šlovė ir galia. Pastebėtina, kad karaliaus vieta „lenkų laisvės“ (*wolności Polskiej*) sistemoje apskritai nereflektuojama⁴¹. Antrasis Cicerono *Iškalbos mokslo* leidimas 1783 m., reikia manyti, turėjo ryškų politinį-demokratinį-liberalistinį skambesį, atliepusį tuometinių respublikonų-antimonarchistų LDK politines stovyklas⁴².

Net ir glausta Bareikos pažiūrų apžvalga leidžia teigti, kad jis atstovavo jau brandžios Apšvietos etapo pagrindiniams filosofinės minties bruožams. Reziumuojant, pritartina hipotezei, šiam Vilniaus jėzuitui suteikiančiai naujos epochos pradininko Lietuvoje statusą – ankstesnės Apšvietos asmenybės Lietuvos sostinėje nėra įvardytos.

Senekos vertėjas Dovydas Pilkauskas. Seneka, skirtingai nei Ciceronas, jėzuitų taikytam mokykliniam kanonui nepriklausė⁴³, taigi jo vertimai jau griežta prasme priklauso filosofijos recepcijos sklaidai, juolab kad vertėjas atstovavo vertinančiajam ir dialoginiam santykiui su verstu autoriumi.

Dovydas Pilkauskas (Dawid Zygmunt Pilchowski, 1735–1803), ėjęs *Collegium Nobilium* prefekto pareigas po Bareikos, yra pelnęs ne vieną studijos pobūdžio tyrinėjimą⁴⁴. Šis pirmasis Užnemunės šviesuolis lenkų istoriografijoje yra įsitvirtinęs kaip žymus jėzuitų intelektualinio proveržio atstovas, reformų

⁴¹ Darius Kuolys nustatė dvi Bareikos prakalbas, skirtas jo metu valdžiusiems ATR karaliams: „Abiejų valdovų paveikslai visų pirma yra siejami su respublikos bei laisvos tautos idealais. Stanislovą Augustą šlovinančioje kalboje taip pat ryškios Apšvietos nuostatos: kaip tautos laimės šaltinis iškeliamą neva pasaulyje išskirtinę Respublikos valdovo išminties šviesa“ (Darius Kuolys, „Pasakojimai apie Respubliką: Literatūra ir politika Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydyje“, in: *Darbai ir dienos*, Kaunas, 2007, Nr. 48, p. 152–153). Tyrinėtojo konstataciją, kad tai „[t]ipiškas [Abiejų Tautų Respublikoje] panegirinio pasakojimo pavyzdys“, dera papildyti – tai itin ankstyvi Apšvietos respublikonizmo tekstai.

⁴² Trečioji laida, po ATR žlugimo, jau be originalaus Bareikos patriotinio turinio teksto, papildyta didaktinėmis lentelėmis ir lotynišku Cicerono tekstu, išėjo 1806 m. Polocke, jėzuitų, kurių nepalietė ordino kasacija, spaustuvėje.

⁴³ Nuodugnūs šios srities tyrimai apie Seneką užsimena tik sporadiškai: plg. Jan Dąnysz, *Jezuicki kanon lektury starożytnych autorów*, Lwów: Z. I. Związkowa drukarnia, 1902. Jėzuitų kolegijų „Mokymo nuostatai“ (*Ratio studiorum*, Romae, 1599) pagrindiniu autoriumi, mokantis klasikinės lotynų kalbos ir gražaus stiliaus, laikė Ciceroną (*stylus ex uno fere Cicerone sumendus est*); plg. Eugenija Ulčinaitė, „Europos humanistų knygos Lietuvoje (XVI–XVIII a.)“, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos metraštis: 1999*, Vilnius, 2000, p. 49.

⁴⁴ Wanda Januszkiewiczowa, „Dawid Pilchowski, jako profesor literatury w Szkole Głównej W. Ks. Lit.“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I, Wilno: Uniwersytet Stefana Batorego, 1929, p. 85–102; Gytis Vaitkūnas, „Estetinės koncepcijos Literatūros ir estetikos katedroje“, in: Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija*, p. 84–88.

šalininkas⁴⁵. Tai buvo valstybinio rango veikėjas (ir Vilniaus vyskupas augziliaras). Wanda Januszkiewiczowa įžvelgė Bareikos poveikį jo mąstymui, o Vaitkūnas, nepriklausomai nuo šios tyrinėtojos, tvirtino, kad jie laikėsi „tos pačios linijos“, panašios buvo ne tik jų „nuostatos, bet ir koncepcijos“⁴⁶.

Pilkauskas 1775 m. Senekos leidimo pratarmėje nurodė, kad šio autorius vertimams skyrė jau beveik 20 metų⁴⁷. Taigi darbas buvo pradėtas XVIII a. šeštame dešimtmetyje, jam pradėjus profesoriauti Vilniaus jėzuitų kolegijoje. Verta pastebėti, kad tuo metu Vilniaus jėzuitų Kilmingujų kolegijoje profesoriavo Janas Albertrandis – vienas svarbiausių Apšvietos periodikos kūrėjų, darbavosi Ignacas Nagurczewskis – poetas, Cicerono vertėjas, literatūros istorikas ir pedagogas, šešto dešimtmečio pradžioje iš Vilniaus kolegijos išvyko Franciszekas Bohomolecas, tačiau Akademijoje dėstė žymusis Adamas Tadeuszas Stanisławas Naruszewiczius – visi paminėti iškilūs jėzuitai atstovavo tai pačiai nacionalinės kultūros gaivinimo programai, visi, pabrėžtina, vertė ir Antikos autorius.

Koordinuoto lietuvių kilmės šviesuolių bendradarbiavimo hipotezę pripažįstant galimą⁴⁸, pastebėtina, kad Pilkauskas iš išvardytos plejados išsiskyrė vertimų tematikos nuoseklumu. Atrodo, jis buvo išsikėlęs užduotį išleisti visą filosofinį Senekos korpusą. Iš 12 mūsų dienas pasiekusių filosofinių šio stoiko veikalų Pilkauskas pristatė 10 (visus išleido Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvė): *Laiškus Lucilijui*, diatribes *Apie Apvaizdą*, *Apie išminčiaus tvirtybę*, *Apie pyktį*, *Apie laimingą gyvenimą*, *Apie poilsį*, *Apie sielos ramybę*, *Apie gyvenimo trumpumą*, *Apie geradarystes*, *Apie atlaidumą*. Vilniaus jėzuitas nevertė tik gana specifinių *Gamtos klausimų* ir diatribės *Apie paguodą* – pastarąją Lenkijoje 1782 m. išleido Józefas Ossoliński (kuris karaliui norodė, kad jam tenka garbė būti tečiuoju, po renesansinio Górnickio ir kolegos Pilkausko, Senekos vertėju⁴⁹). Taigi darbas buvo derinamas, sinchronizuojamas.

⁴⁵ Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, p. 228–231.

⁴⁶ Gytis Vaitkūnas, *Lietuvos estetikos istorija*, p. 86.

⁴⁷ Dawid Pilchowski, „Przedmowa“, in: *Luciusza Anneusza Seneki o Łaskawosci i Gniewie*, Wilno: Drukarnia Akademicka, 1775, p. 1.

⁴⁸ Šiai pažiūrai atstovavo, nepriklausomai nuo lenkų tyrinėjimų, Vaitkūnas: „Taigi yra pagrindo kalbėti apie tai, kad reformos ir naujovės, paprastai siejamos su Edukacinės komisijos veikla, buvo nemaža dalimi įgyvendintos jau Jėzuitų akademijoje, ir kad jas įgyvendinant svarbų vaidmenį suvaidino Bareika ir Pilkauskas“ (Gytis Vaitkūnas, *op. cit.*, p. 85).

⁴⁹ Józef Maskymillan Ossoliński, *Do Nayiesnieyszego Stanisława Augusta [...]*, in: *Seneca, O Pocieszeniu Ksiąg Troje*, Warszawa: Drukarnia Nadworna Jego Królewskiej Mości i Komisji Edukacji Narodowej, 1782.

„Senekianos projektą“ nuo pat pradžių rėmė iškilūs mecenatai – Paulavos respublikos steigėjas Povilas Ksaveras Bžostovskis, vėliau pats Karalius – jam dedikuoti į lenkų kalbą išverstieji *Laiškai Lucilijui*.

Svarbus bruožas, siejantis visą Apšvietos Cicerono ir Senekos veikalų leidybą – spaudinių paratekstai, sukurti – tai akivaizdu – sekant Italijos Renesanso humanistų Antikos leidiniais. Pastaruosiuose, kaip žinoma, buvo pateikiama mokslinė teksto analizė, komentarai, mitologinių, istorinių, kultūrinių realiųjų aiškinimai. Pilkausko atveju tai buvo didelės pratarmės – „vertėjo žodžiai skaitytojams“, paprastai pateikiančios ir verčiamų autorių (vertė ir Saliustijų)⁵⁰ biografijas. Komentarai (išnašos teksto apačioje) – itin didelės apimties, jie ne kartą puslapyje viršija verčiamo teksto apimtį. Susumavus komentarus, atspausdintus smulkiu šriftu, susidarytų dešimtys ar net šimtai puslapių originalaus vertėjo įdirbio. Čia ne tik aiškinti vertėjo sprendimai, kuriant naują vertimo ir taisyklingos kalbos teoriją (tai ženkli išnašų ir programinių ištarmių dalis), ne tik gvildentos Antikos realijos, bet ir reikšti filosofinio pobūdžio svarstymai, pritariantys verčiamam tekstui ar polemizuojantys su juo. Pilkauskas, žavėdamasis Romos stoicizmu kaip artimiausiu krikščionybei filosofavimu, įvaduose ir komentaruose nurodydavo, kas stoikų mąstysenoje nepriimtina krikščioniui. Labiausiai neigiamai vertinti keli dalykai: „puikybė“ (stoicizmas kartais, esą, reikalauja dalykų, kurie pranoksta tai, ką gali pakelti žmogaus prigimtis, kita vertus, Senekos asmeninis gyvenimas esą neatitiko jo paties principų); esą Seneka laimę regėjo šiame gyvenime, tuo tarpu krikščioniui ji – anapusiniame; katalikui netiko „aklo fatumo pripažinimas“ kvestionuojant laisvą žmogaus valią. O didžiausia klaida, „kuriai prieštarauja tikėjimas, protas, prigimtis“ – tai savižudybė. Neigiamai vertinta „išminčiaus“ koncepcija, kurioje išvelgtas jo tapatinimas su dieviškosios išminties reiškėju. Visas filosofinio pobūdžio komentarų korpusas – dar nenagrinėtas lietuviškosios filosofinės minties istorijos šaltinis.

Dėl Senekos stoicizmo reikšmės amžininkams, kurį atvėrė Pilkausko vertimai, galimos įvairios, čia neišsemtinos hipotezės. Lengva pastebėti, kad jie neblogai atliepė padėtį vidurinėsios, ypač smulkios antimonarchistinės bajorijos, kuri stengėsi didinti savo laisvių apimtį, menkai paisydama išorinio pasaulio (o mūsų atveju – valstybės), nuolat svyrančio ir pagaliau realiai patenkančio į politinę nelaisvę. Respublikonams buvo priimtina išlaikyti

⁵⁰ Crisp Sallustiusz, *O wojnach z Katyliną i Jugurtą*, W Wilnie: w Drukarni J. K. M. i Rzezyposp.: 1767; Poczajów, 1776.

distanciją nuo dvaro gyvenimo, artima asmeninės ir politinės nepriklausomybės apoteozė. Senekos pamokymas Lucilijui – „Praeities jau nebėra, o ateitis – nerūpi“ (78 laiškas) – galėjo koreliuoti net su ydomis, priskiriamomis konservatyviai hedonistinei bajorijai.

Antra vertus, stoikas – tai veiklos žmogus, kuriantis planus ir atsižvelgiantis į praeitį: jis išsižada ne mąstymo apie aktualesnius dalykus, bet kėsmų, kuriuos gali sužadinti tuščios viltys ir bevertis apgailėstavimas. Seneka, kaip ir Ciceronas, teigė, kad dorovinė gero žmogaus pareiga yra vienaip ar kitaip tarnauti visuomenei, ir jis, kaip ir Ciceronas, ryžtingai atmetė epikūrininkų (Apšvietoje jais laikyti libertinai) asmeninių malonumų siekimą, paminant visuomenės interesus. Tačiau priešingai nei Ciceronas, Seneka sugebėjo išvelgti tarnavimą visuomenei, nesusijusį su valstybinėmis pareigomis ir grynai politinėmis funkcijomis. Tai suteikė visai naują kryptį senai stoikų doktrinai, kad kiekvienas žmogus yra dviejų valstybių narys – pilietinės valstybės, kurios valdinytis jis yra, ir didžiosios visų protingų būtybių valstybės, kuriai jis priklauso dėl savo žmogiškumo. Šioje didžiojoje valstybėje pagal Seneką galioja veikiau moraliniai ir religiniai, o ne teisiniai ir politiniai ryšiai. Turbūt neiškreipsime Senekos pažiūrų pasakydami, kad pats Dievo garbinimas jau yra tarnavimas žmogui, kaip teigė krikščionių autoriai. Šiuo požiūriu Senekos vertimai atitiko Lietuvos Krikščioniškosios apšvietos filosofijos farvaterį, suteikdami naują gaivią absoliutybės, dieviškumo įprasminimo perspektyvą.

Apšvietos epochoje išryškėjo Prancūzijos filosofinio avangardo (kuriuo sekta ir Lietuvoje) sąsajos su Antikos mąstytojais, pirmiausia – Seneka. Identiškai kaip Seneka, Jeanas-Jacques'as Rousseau manė, kad tikroji laisvė pasiekama tada, kai poreikiai apribojami iki griežtos būtinybės. Rousseau ypač priimtina idėja apie „menų“ tobulėjimo sukeltą pagedimą, kuri išsamiai aptariama Senekos 88 laiške Lucilijui. Laimė tik tada yra užtikrinta, kai išorinės aplinkybės užvaldomos arba nuo jų žmogus tampa nepriklausomas. Kadangi pirmoji sąlyga neįgyvendinama, privalu rinktis antrąjį variantą – tapti savo paties viešpačiu. Ši stoicizmo koncepcija sudarė ištisą moralinę-pedagoginę-didaktinę platformą, ATR atsidūrus beviltiškoje tarptautinėje situacijoje.

Stoikų kosmopolitizmas galėjo teikti impulsų egalitarizmui, greitinti feodalinės luominės savimonės nykimą, kartu eventualiai tarnavo LDK modernizacijos, žemųjų luomų emancipacijos procesams, pagreitį įgavusiems vėliau, XIX amžiuje. Moderniai visuotinių žmogaus teisių ir laisvių idėjai turėjo atliepti stocizmo nuostata, kad gyvenimas privalo atitikti žmogaus prigimtį, kuri yra vienoda visiems žmonėms. Stoikų filosofijoje giliai įpras-

mintas lemties nepastovumas. Būtent stoiška jo samprata teikė vilties, kad nepalankius dalykus keis palankūs (ATR priklausomybė virs nepriklausomybe, anarchiją keis tvarka, etc.). Iš greitai pralekiančio gyvenimo sumaišties žmogų turi vaduoti išminties dorybė. Puoselėjant pastarąją, dėtos viltys į kultūros ugdymo programą, kuriant nepalaužiamos vidinės tautinės tapatybės sampratą. Stoiškos dorybės – taupumas, darbštumas, vyriškumas, drąsa, pertekliaus vengimas, kuklumas, išmintingumas, sąžiningumas, etc., greta istorinės atminties ir pilietinių idealų, sudarė šios viltingai perkuriamos LDK tapatybės branduolį. Įdomu tai, kad Apšvietos publicistai šias dorybes, sekdami liberalėjančios epochos dvasia, priskyrė „liaudžiai“. Šioji prieskyra, valstiečių šviesuoliams išmokus skaityti ir publikuotis, pasirodė esanti noriai ir visuotinai priimtina lemtingame XIX a., į dorybių ir vertybių sąrašo priekį Apšvietos bajorams įtraukus dar ir gimtąją kalbą.

Reziumė: jėzuitų ciceronianizmas ir stoicizmas Lietuvos Apšvietos filosofijoje. Lietuvos jėzuitų indėlį Apšvietos filosofinei kultūrai sunku pervertinti. Pateikiami punktai – tai hipotezės, kurias leidžia grįsti ligšiolinės deskripcijos ir tyrimai.

Estetikoje, meno filosofijos srityje, Bareika ir Pilkauskas inicijavo šviečiamojo klasicizmo estetikos epochą Lietuvoje, bemaž vienvaldę iki XIX a. trečio dešimtmečio.

Švietėjiškos etikos-didaktikos-pedagogikos koncepcijos, kurioms atstovavo Lietuvos moralistai-pamokslininkai (Mykolas Pranciškus Karpavičius, Vilhelmas Kalinskis, Kazimieras Kognovickis ir kt.), esmingai koreliavo su Senekos etika, dorybes laikant laimės pagrindu, o ją traktuojant kaip aukščiausią ar net vienintelį gėrį.

Stoicistinis moralizmas neatsiejamas nuo jo požiūrio į visatą: gamta yra protinga, harmoninga, dieviška (krikščioniškosios Apšvietos versijoje – Dievo sukurta ir valdoma Jo taisyklių): tobulybės siekiantis žmogus turi gyventi harmonijoje su gamta. Taigi stoicistinė metafizika ne tik nesikirto su Apšvietos fiziokratizmu („gamtos / prigimties valdžios“) doktrina, kuri skatino žemės ūkio reformas ir valstiečių išbaudžiavinimą, bet ir ją legitimizavo⁵¹. Fiziokratinis nuolatinės žemės gėrybių reprodukcijos vaizdinys

⁵¹ Populiarusis Stroinovskio *Prigimtinės teisės* veikalas pradedamas Senekos sentencija: *Natura duce utendum est: hanc ratio observat, hanc consulit: idem est ergo beate vivere et secundum Naturam* (Seneca, de Vita Beata Cap: 8) – „Vadovaujant prigimčiai, reikia gyventi – ją protas gerbia [jos protas laikosi], jos patarimo klausia; tas pats yra gyventi palaimingai ir pagal prigimtį“.

taip pat turėjo atramą stoicizme, esą visuotinės „natūros“ cikluose vyrauja griežta būtinybė ir tikslūs pasikartojimai.

Politinės ir teisės filosofijos kūryba atitiko adaptuotus Senekos ir Cicerono principus: amžininkai, Vilniaus universiteto profesoriai tvirtino, kad esame įstatymo tarnai, jog būtume laisvi; teisė neatsieta nuo moralės, kuri esanti teisingos (būtent krikščioniškos) edukacijos, visuotinės apšvietos funkcija⁵². Stroinovskio vadovėlio dalis „Apie politinę teisę“ programiškai buvo pradėta nuo Cicerono moto⁵³. Laikytasi šio romėnų literatūros aukso amžiaus eklektiko idėjų⁵⁴.

Atskiro tyrimo tema – natūraliosios religijos koncepcija, kuriai atstovavo Lietuvos rusoistai ir filosofinis pogrindis (Karpis, Jasinskis ir kt.). Čia apsiribotina įžvalga, kad ši koncepcija esmingai sutapo su stoicistine prigimties – gamtos – religijos teorija, o nuo Krikščioniškosios apšvietos skyrėsi nebent tik radikaliais antiklerikaliniais devizais, bet ne turiniu⁵⁵.

Be abejo, Apšvietos filosofinė mintis, skleista lenkų kalba, pirmiausia skleidė lenkų kultūrą – visų ATR tautų aukštąją kultūrą, patiriančią, sakykime, „antrąjį renesansą“. Pasišlypėję ant Romos klasikų pečių, naujieji klasikai jau kūrė modernybės, mūsų epochos pamatus. Tautinis aukštosios kultūros atgimimas, esama argumentų manyti, teikė prielaidas ir naujai lietuviškajai kūrybai, kaip ir kaimynų, turėjusiai podirvį Renesanse. Visiškai remtina Dariaus Kuolio įžvalga, kad jėzuitas Bareika atstovavo LDK kultūrinei tradicijai, pradėtai Mikalojaus Daukšos 1599 m., kuri siekė pagrįsti politinę tautinės kalbos galią⁵⁶. Prie šios įžvalgos galbūt pridurtina,

⁵² Józef Konstanty Bogusławski, *O doskonałym prawodawctwie*, W Warszawie: w Drukarni Nadwornej J. K. Mci i Prześ. Kom. Edukacyi Narodowej, 1786.

⁵³ *Nihil est profecto praestabilius, quam plane intelligi, nos ad justitiam esse natos; neque opinione, sed natura constitutum esse Jus. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem conjunctionemque perspexeris. Cicero de Leg: libr:1.*

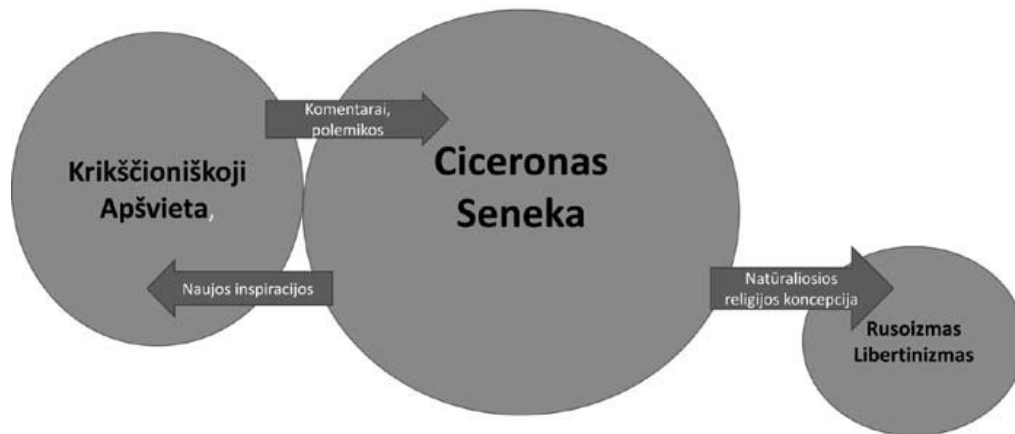
⁵⁴ Dalius Viliūnas, „Naujasis mokslas Prancūzijoje ir Abiejų Tautų Respublikoje“, in: Jeronimas Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius, vertėjas, įvado ir komentarų autorius Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 205–232.

⁵⁵ Dalius Viliūnas, „Typy filozofa salonowego w epocie Oświecenia na Litwie“, in: *Colloquia communia*, pod redakcją Pawła Bytniewskiego, Mirosława Chałubińskiego, Basi Nikiforowej, Lublin, 2006, t. 1–2 (80–81): *Filozofia na Litwie. Diachronia i synchronia*, p. 34–40; Dalius Viliūnas, „Barono d’Holbacha pėdsakai Lietuvoje“, p. 6–16; Mauricijus Pranciškus Karpis, *Žemaitijos kunigaikštystės pasiuntinio rinktiniai raštai*, sudarytojas ir vertėjas Dalius Viliūnas, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2017.

⁵⁶ Darius Kuolys, „Steigtis ir sauga: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtys“, in: *Problemos. Priedas*, Vilnius, 2020, p. 113.

kad Pranciškus Ksaveras Bohušas, kuriam priskiriama išlavintos lietuvių bendrinės, grožinei literatūrai tinkamos kalbos (*polerowany język*) idėja⁵⁷, studijavo toje pačioje Vilniaus jėzuitų Kilmingųjų kolegijoje (nuo 1761 m.), kurioje skleidėsi ir Bareikos programa; Bohušui dėstė Pilkauskas. Senekos vertėjas Pilkauskas 1794 m. Kosciuškos sukilimo metu buvo LDK sukilėlių vyriausybės narys, kuri pirmą kartą Lietuvos istorijoje pradėjo leisti politinius „Visuotinius tautinius“ potvarkius ir lietuvių kalba; jis tuomet vadovavo Tautinės instrukcijos skyriui.

Čia tik paminėtas efemeriškas, bet kartu intriguojančias sąsajas paliekant kitam tyrimui, vis dėlto konstatuotina, kad Antikos filosofų klasikų vilniškė leidyba buvo raiškus Lietuvos kultūros dinamikos faktas. Jėzaus Draugijos atstovų Bareikos ir Pilkausko pavardės yra hipotetiškai įrašytinos į dabartinės Lietuvos kūrėjų, ir neabejotinai – į mūsų filosofijos istorijos svarbių asmenų registrą.

2 schema. Koreguota LDK Apšvietos filosofijos schema

Išvados. Išdėstyti svarstymai leidžia koreguoti Apšvietos filosofinės kultūros Lietuvoje vaizdinį. Senekos ir Cicero veikalų vertimų korpusą galima traktuoti kaip trinarės struktūros vidurinių narį – „tarp“: tarp Krikščioniškosios apšvietos ir radikaliosios Apšvietos (kuria įvardijame kaip libertinišką pagrindį). Filosofinių turinių požiūriu jis koreliavo su Krikščioniškąja apšvieta, tačiau vis dėlto nelaikytinas pastarosios poaibiu vien dėl didelės kiekybinės persvaros. Aptartas korpusas buvo masyvus,

⁵⁷ Franciszek Ksawery Michał Bohusz, *O początkach narodu i języka litewskiego, rozprawa... na publicznym posiedzeniu... Tow. Warsz. 1806 r. d. 12 grudnia czytana*, Warszawa: Drukarnia Gazety Warszawskiej, 1808, p. 202.

iškilius reiškiny, kurį sukūrė Jėzaus Draugijos nariai, įgyvendindami modernizacinę filosofijos, apšvietos, edukacijos ir tautinės bendrinės kalbos kūrimo programą.

PHILOSOPHICAL WORK OF THE LITHUANIAN JESUITS IN THE AGE OF THE ENLIGHTENMENT: TRANSLATIONS OF CICERO AND SENECA

Summary

The purpose of this article is to reveal the contribution of the Jesuits to Lithuanian philosophy in the Age of the Enlightenment. The study rests on the assumption that translations of foreign authors into the national language (in the eighteenth century, it was Polish) are still a poorly used resource in reconstructing the real historical situation of culture (especially philosophical culture). There exist arguments that in the Age of the Enlightenment, translations were a particularly significant segment of intellectual culture. A representative sample of it is identified: in the second half of the eighteenth century in Lithuania, Cicero and Seneca were the most translated and published authors (all publications are presented in the table).

The circumstances of this phenomenon are discussed in the article, and it was established that in three-fourths of cases, the works by Cicero and Seneca were translated by the Jesuits. The study makes it possible to see that it was the members of the Jesuit Order who were the actual initiators of the Enlightenment in Lithuania, and at the end of the Saxon period formulated (on the occasion of translations) the content of the mature philosophy of the Enlightenment. In this way, the conclusions of Polish scholars regarding the resurrection of the Jesuits of the Republic of the Two Nations from intellectual stagnation in the middle of the eighteenth century are confirmed and new additional hypotheses are put forward. The aim was to determine the place that the direct reception of the above-mentioned classics of Antiquity occupied in the structure of the philosophy of the Enlightenment. Enabled by research to date, the article presents the philosophical panorama of the Age of the Enlightenment in Lithuania, and translations of Cicero and Seneca allow this panorama to be fundamentally adjusted: qualitatively (in terms of the number of both publications and pages), their corpus exceeded the volume of the philosophy of the so-called Christian Enlightenment (which included physiocracy and Wolfianism) and the writings of the libertine underground.

Examination of the specifics of the translations allows to note that the relationship with the translated authors was dialogical. These translations introduce the phenomenon of paratexts, i.e., introductions, comments, and footnotes. Hypo-

theses are raised about the eventual significance of Ciceronianism and Seneca's stoicism for the sunset society of the Grand Duchy of Lithuania. These trends are said to have correlated with the aesthetics, ethics, metaphysics, and pedagogical and political thought of the Christian Enlightenment.

The study firmly allows adding two Jesuits to the canonical list of philosophers of the Lithuanian Enlightenment (until now, it did not feature any members of the Jesuit Order): Juzef Bareika (*Józef / Jozephus Boreyko*, 1729–1765) and Dovydas Pilkauskas (*Dawid Zygmunt Pilchowski*, 1735–1803), prefects of the Collegium Nobilium of the Jesuits of Vilnius, who were translators and commentators of Cicero and Seneca.